

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Филология факультеті

Қазақ тілі білімі кафедрасы

Мамаева Гүлнар Бейсенқызы

Филология ғылымының кандидаты, қауымдастырылған профессор

**Пән атауы: “Қазақ тілінің
терминологиясы”**

Астана, 2022

Дәріс тақырыбы: Терминжасамның калькалау тәсілі

Қарастырылатын мәселелер:

- Калькалау тәсілінің терминжасам жүйесінде қолданылуы;
- Калькалау тәсілінің түрлері.

01

Калькалау – өзге тілдердің терминдерінің жасалу үлгісі мен мағынасын пайдалана отырып, ұлт терминде термин жасау.

02

Калька (фр. calque- көшірме, еліктеу) – сөз немесе сөз тізбесі, өзге тілдегі сөздерді немесе сөз тізбегін ана тілінің сәйкес келетін сөздер немесе морфемалар құрамымен сөзбе-сөз аудару [2, 166].

Кальканың тілдік табиғаты түрліше түсіндіріледі.

А

Калькалау термин шығармашылығында айрықша орын алады, осының өзі оны терминжасамның жеке амалы ретінде қарастыруға негіз болады.

Б

Калькалауды сөз алмасудың байқалмайтын түрі, оны «жасырын сөзалмасым» немесе «жабық сөзалмасым» деп түсінуі керек.

Калькалау терминдену, терминжасам және терминалмасым сынды негізгі үш тәсілдің бірігуінен (қиылысуы мен өзара әсерінен) тұрады [2, 162].

Ә

Калькалау барысында бір тілден екінші тілге сөз мағынасы да, сөздің құрылымы да алмасумен қатар нәтижесінде қабылдаушы тілде жаңа термин жасалады. Яғни мұнда тіларалық терминдену мен терминжасамдық сипат бар.

І.Кеңесбаев , Т.Жанұзақовтың «Тіл білімі терминдерінің орысша-қазақша сөздігіндегі» кальканың анықтамасы төмендегідей:
«Бір тілдегі сөз бен сөз тіркестерін я сөз мағынасын ауыстыру, көшіру. **Мысалы:** есімдік – орыс тілінің местоимения сөзінің калькасы» [3, 162].

Калька атануға қақысы бар сөздердің басты белгісі – басқа тілдегі үлгілерді айнытпай ана тіліне көшіру не сөзбе-сөз аудару. Аударылған кальканың бастапқы тілдегі мағыналық бөлшектері, оның компоненттерінің орын тәртібі екінші тілде түгел сақталуға тиісті [4, 166].

Кальканың тағы бір үлкен қызметі – ұлттық тіл терминологиясын жасауда анығырақ байқалады, бірде калькаланатын сөздің сыртқы тұлғасы, морфемалық құрамы тұтас сақталып көшірілсе, енді бірде байырғы сөздерге үстеме мағына жүктеу арқылы жасалады, деп, – оны семантикалық тәсілмен байланыстырады.

Лексикалық калькаға алғы шарт – предпосылка, аялдама – остановка, басылым – издание, қондырғы – установка, семантикалық калькаға жарыс – соревнование, ақ – белый, қызыл – красный, үндеу – призыв сияқты саяси мәндегі терминдерді мысалға келтірген [4, 144].

Option 04

Suitable for all categories
business and personal
presentation

1

Кальканың тағы бір белгісіне калькада шетел терминінің мағынасын басқа тілдің қабылдайтындығы жатады. Шетел терминінің сыртқы дыбыстық белгісі қабылданбайды.

2

Ғылымда *семантикалық сөзжасам мен семантикалық калька өте байланысты.*

3

Мәселен, химияда *күркіреуік сынап* деген термин бар. Ол химияға арналған сөздікте берілген. Сынап термині бұрыннан тілде бар. Күркіреуік сынап термині *гремучая ртуть* терминін аудару арқылы жасалған. Сонда гремучая деген мағынаны күркіреуік сөзі білдірген. Сол сияқты *сильные кислоты* терминінің мағынасына сай *күшті қышқылдар* термині калькалау арқылы жасалған [5, 204].

Кальканың жасалауына қабылдаушы тілде қажеттілік болуы керек. Кез келген термин аударыла бермейді. Мәселен, әскери терминдердің жасалуына елімізде ұлттық армияның құрылуы қажеттік туғызды. Сол себепті қазақша жасалған әскери терминдердің мағынасының сәйкестігі сақталған [6, 206].

Калькаларды *толық калька, жартылай калька* деп бөлу бар. Ол туралы *Ш.Құрманбайұлының пікірі мынандай*: «Егер өзге тілдегі сөз үлгісі жартылай көшірілсе, оны жартылай калька ал тұтастай көшірілсе, онда оны толық калька дейді».

01

Толық калька – кальканың шет тілі сөзінің мағынасы мен мазмұнын ашуға оның (терминнің) барлық компоненттері қатысатын түрі.

- **Мысалы:** ғалам – галактика, қанығу – насыщение, меншікті жылу – узуальная теплота, сақталу заңы – закон сохранения [3, 209].

Жартылай калька – терминнің мағынасын ашуға сыңарларының бір бөлігі (немесе біреуі ғана) қатысып, қалған сыңарларының терминнің дыбысталуына ғана ықпал етіп, дербес мағынасы болмайтын түрі.

- **Мысалы:** атмосфера қабаты, атомдық қалдық, Бойль нүктесі, газ ағыны, газдық қоспа [3, 210].

02

03

Жалған калька – шет тілдері сөздерінің семантика-морфологиялық құрылысын дұрыс түсінбеуден туындайтын, қате жасалған калькалар [3, 210].

Калька құрылымы мен мазмұнының қабылдаушы тілде игерілуіне, қабылдануына қарай *сөзжасамдық калька, семантикалық калька, фразеологиялық калька, синтаксистік калька* деп жіктеледі.

Сөзжасамдық калька – шет тілі сөзін әр морфемасы бойынша дәл аудару.

Семантикалық калька – шет тілі сөзінің ауыспалы мағынасын алу.

Фразеологиялық калька – фразеологизмді сөзбе-сөз аудару.

Сондай-ақ кальканың сөз тіркесі түріндегі, сөйлем түріндегі **синтаксистік калька** деген түрі бар [3, 205].

1 Сөзжасамдық калька

Мысал: өндіріс – производство; жазушы – писатель; бесжылдық – пятилетка; еңбеккүн – трудодень.

2 Семантикалық калька

Мысал: қарау (мәселені) – рассмотреть (вопрос); іс (әкімшілік, сот жүйесінде) – дело (админ и судебное).

3 Фразеологиялық калька

Мысал: Қызыл алаң – Красная площадь; Қызыл ту – красное знамя; шара қолдану – принять меры; балықшы балықшыны алыстан көреді – рыбака рыбака видит издалека.

4 Синтаксистік калька

Мысал: («нельзя дважды войти в одну и ту же реку – бір өзенге екі түсуге болмайды»).

Калькалау арқылы жасалған терминдер тіліміздегі терминологиялық қордың негізгі бөлігін құрайды деуге болатындай. Сондықтан калькалау әдісі терминжасам тәсілдерінде негізгі орын алуға тиісті.

- *«Калькалау тәсілімен термин жасау – оңай іс емес. Аударма сәтті болуы үшін шет тілі сөзінің семантикасын, морфологиялық құрылымы мен қолданылатын саласын жақсы білу керек,»* – деп Г.Ц. Пюрбеев атап көрсеткен қырларына жете көңіл аудармай болмайды [2, 165].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 445 б.
2. Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері (Барлық сала мамандарына арналған әдістемелік құрал). – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2005. – 240 б.
3. Мамаева Г. Қазақ тілінің терминжасам жүйесі: монография / Г.Мамаева – Алматы: «ССК» баспасы, 2019. – 304 б.
4. Айтбайұлы Ө. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2007. 624 б.
5. Кеңесбаев І., Жанұзақов Т. Тіл білімі терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. – Алматы, 1966.
6. Сүлейменова Э. Тіл білімі сөздігі. – Алматы, 1998.

Назарларыңызға рақмет!